

Cetl, Jiří

Filosofie a krizový vývoj naší strany a společnosti

In: *Padesát vítězných let : sborník prací z vědecké konference filosofické fakulty University J. E. Purkyně k 50. výročí vzniku Komunistické strany Československa*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 31-42

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126209>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FILOSOFIE A KRIZOVÝ VÝVOJ NAŠÍ STRANY A SPOLEČNOSTI

JIRÍ CETL

Padesáté výročí založení naší Komunistické strany Československa je příležitostí a důvodem k tomu, abychom se zamyslili nad dějinným vývojem naší revoluční marxisticko-leninské strany, abychom oslavili její vítěznou cestu v bojích proti buržoazii i v procesu budování socialismu v naší vlasti, abychom si znovu zpřítomnili její poslání a perspektivy. Nemají-li však naše oslavy vyznít jen jako povinný hold minulým úspěchům vedoucí síly naší společnosti, je třeba — vedle historických rekapitulací epoch minulých a svým způsobem již uzavřených — přistoupit k problematice údobí bezprostředně minulého, údobí, s jehož důsledky se stále ještě vyrovnáváme, údobí krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ.

Jestliže se zde chci jako historik filosofie pokusit o kritickou a sebekritickou reflexi postavení a úlohy filosofie v krizovém vývoji, jsem si vědom všech obtíží a složitostí tohoto úkolu. Tyto obtíže, které zná každý historik moderní doby, obtíže subjektivní i objektivní, jsou gnoseologického, gnoseologicko-ideologického a řekl bych i gnoseologicko-psychologického rázu. Předmětem kritické analýzy jsou tu myšlenky, názory a postoje, zejména pak teoretické a ideologické omyly, ba konverze žijících osob, existenciálně (ba existenčně) na výsledcích analýzy zainteresovaných; to arci ovlivňuje samotného kritika, jenž nepřichází z jiného světa a sám byl v analyzovaných procesech angažován. Sama oblast zkoumání není přitom ještě dostatečně přesně a podrobně zmapována, takže kritik se tu nemůže opřít o výsledky výzkumů již ověřených a obecně přijatých. (Proto také nemůže zcela důsledně čelit oněm subjektivním potížím.) Nelze ovšem říci, že bychom naše téma museli počínat na zeleném trávníku. Pevným východiskem nám tu mohou být stranické dokumenty, zejména Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, které jako zobecnění praktickopolitické činnosti a zkušenosti naší strany podává velmi plastický rozbor celospolečenských procesů a mechanismů, kořenů a příčin onoho krizového vývoje. Pokud jde o naše téma, dokument konstatuje, že „závažné problémy a krizové jevy v ideologické oblasti, které vznikaly a narůstaly v naší společnosti již delší dobu, vyústily po lednu 1968 v překrucování, v popírání a posléze i v přímé odmítání základních principů marxisticko-leninského světového názoru ve filosofii, v sociologii, v historii, v ekonomice, oblasti státu, práva a výstavby strany i v kultuře a umění, kde všude docházelo ke kapitulaci před buržoazní ideologií.“

To je jistě velmi lapidární vystižení politicko-ideologického smyslu procesů, které se v minulé epoše odehrály i v naší filosofii. Avšak toto konstatování, ukazující na vyústění a na důsledky krizového vývoje v naší

filosofii, zavazuje pracovníky naší marxisticko-leninské filosofie k tomu, aby přistoupili k podrobné analýze a zhodnocení vnitřních, specificky filosofických mechanismů ideologického rozpadu a ukázali přitom také ideologicko-teoretický aspekt politicko-ideologického pohybu v látce a postupech samé filosofické teorie. V tomto směru bude třeba — a to zdůrazňují všichni, kdo už přistoupili k analýze minulého vývoje naší filosofie, např. Ladislav Hrzal a Jakub Netopilik v dosud nepublikované studii — vykonat ještě mnoho práce. Tomu však nebudiž rozuměno tak, že má být přenecháno až „příštím, aby soudili“. Právě proto, že jde o úkol tak složitý, obtížný a vpravdě dlouhodobý, je třeba přistoupit k němu okamžitě, třebaže to, co se již dnes může nabídnout, bude ještě značně předběžné a všeobecné.

Předběžný a všeobecný je i tento můj výklad. Pokusím se jednak upozornit na některé hlubší, skrytější a historicky vzdálenější kořeny krize naší filosofie, jednak chci popsat některé jevové formy a mechanismy této krize (zejména svérázný mechanismus pronikání buržoazní filosofie a proces rozpadu jednoty naší marxistické filosofie).

1. K některým historickým příčinám krize naší filosofie

Rozhodujícím bezprostředním zdrojem krizového vývoje naší filosofie bylo nesporně působení a rostoucí vliv pravicové politiky v ideologické oblasti, silící oportunismus a revizionismus, uvolňující pole protisocialistickým postojům a silám i vlivům zahraničním, zejména působení antikomunismu a ideologické diverze. Formování pravice se nedálo mimo oblast filosofie, tj. bez účasti filosofů. Někteří z nich se stali exponenty pravice, ba pretendovali na to stát se přímo jejími ideology a teoretiky.

Je však třeba se ptát, proč se tyto vlivy mohly uplatnit v prostředí naší filosofie, po léta uvědoměle budované v duchu marxismu-leninismu, proč se jim tak ochotně otevíraly myslí těch, kdož byli školeni a vychováni v marxistickém myšlení. Hledající odpověď musíme se obrátit také k některým vzdálenějším, tj. zprostředkovanějším příčinám, k povaze naší domácí marxistické tradice, tj. tradice předválečné, a k situaci, v níž se konstituovala naše poválečná marxisticko-leninská filosofická kultura.

Když se po porážce fašismu v roce 1945 a zejména po Únoru 1948 stává marxistické myšlení hegemonem duchovního života našich národů a marxisticko-leninská filosofie obecně uznávanou vládnoucí filosofií, ocitá se — aniž je si to s to uvědomit — v situaci značně rozporuplné. Na jedné straně jsou tu obrovské možnosti a perspektivy, obrovská potřeba filosofie ve světově názorovém dovršení naší revoluce a při řešení teoretických problémů socialistické výstavby i obrovský, zcela nefalšovaný zájem o marxisticko-leninský světový názor. Vyvstává přitom možnost a potřeba konstituovat marx-leninskou filosofii jako relativně svébytnou součást marxismu-leninismu, jako explicitně formulovanou vědeckou filosofií, odborně pěstovanou. Na druhé straně jsou však skutečné prostředky k realizaci těchto možností, potřeb a perspektiv, prostředky teoretické a lidské, dost skrovné.

Je tu arci tradice marxistické orientace doby meziválečné, tradice pevně vkloubená do duchovního života našich národů, tradice velmi vlivná, zejména svým zprostředkováním v umělecké kultuře. Marxisticko-leninské

5/ František Šusser,
Plakát, 1922.

myšlení našlo u nás v době meziválečné skvělé uplatnění v politické praxi Komunistické strany Československa (viz dialektika v teoretickém i praktickém díle Klementa Gottwalda); bylo tvořivě aplikováno na výklad rozmanitých oblastí konkrétní sociální, politické, kulturně politické, umělecké aj. skutečnosti (viz práce Konradovy, Urxovy, Kabešovy, Václavkovy, Fučíkovy aj.). Marxistická filosofie tu žila v podobě příspěvků k filosofii dějin, politiky, kultury a umění, avšak explicitní marxistickoleninská filosofie u nás v meziválečné době formulována nebyla.

Kromě toho onen marxistický názor té doby měl poněkud neurčité kontury. Jako součást a ohnisko zjevu jinak velmi pozoruhodného — české a slovenské levicové kultury — neurčoval vždy dosti zřetelně — a to právě v oblasti světónázorové a filosoficky relevantní — své hranice proti myšlení jen marxizujícímu, levicovému, avantgardnímu. Bylo nespornou předností našeho meziválečného marx-leninského názoru a zároveň příčinou jeho přitažlivosti, že byl dalek každé uzavřenosti a sektářství, že se pokládal za synonymum modernosti a zůstával otevřen všemu novému a modernímu. Avšak tím zároveň zanedbával principiální teoretické vymezení sebe sama (a to tím spíše, že nebyl konstituován explicitně filosoficky); vyhýbaje se sektářství, ocital se v nebezpečí liberalismu. Uvidíme, že tyto stránky, v meziválečné situaci koneckonců pochopitelné a oprávněné, budou se v určitém momentu poválečného vývoje znovu aktualizovat. Ovšem v jiné situaci a v jiném smyslu. Znamenala-li otevřenost marxistického myšlení v meziválečné době možnost přivádět k marxismu ty, kdo dosud marxisticky nesmyšleli, v konkrétní situaci poválečné bude znamenat možnost odklonu od marxismu těch, kdo již marxisty byli.

Avšak bezprostředně po roce 1945 a 1948 uplatnila se tato meziválečná tradice poměrně málo. Především proto, že její tvůrci a reprezentanti — až na několik málo výjimek — už nežili. Nejlepší hlavy našeho meziválečného marxismu se staly obětmi německého fašismu. A tak v situaci, která vznikla, musela nastoupit nová generace — dnešní padesátníci a čtyřicátníci —, která měla uskutečnit ony obrovské perspektivy, které se před marx-leninskou myšlenkovou kulturou otvíraly.

Nejsem si jist, vidím-li danou situaci dobře a bez sentimentality. Mám však za to, že tato generace tehdy myslila, cítila a žila vědomím epochálního zlomu. Pro ni skutečně a bez fráze „poslední bitva vzplála“, bitva, v níž „zhyne starý, podlý svět“. Marxistická myšlenka byla pro ni zjevním a vykoupením. Vše, co bylo před ní, nemělo smysl, vše, co bylo za jejími hranicemi, byl nesmysl. „Epochální vědomí“, vědomí historického obratu je vždy svým způsobem nehistorické, neschopné reflektovat přesně svou situaci. Tak tomu bylo i s tímto naším vědomím: nebylo s to zvážit svoje teoretické předpoklady ani síly staré filosofie a starého myšlení vůbec ani filosofická aktiva a aktivitu svého třídního protivníka — ba o to vše nemělo ani zájem. Tak se mj. stalo, že předchozí vládnoucí buržoazní směry (a koneckonců i četné proudy buržoazní ideologie) ztratily sice v důsledku revolučních přeměn možnost svého dalšího rozvíjení, ale byly překonány spíše administrativně a mocensky, nikoli však teoreticky a ideologicky. Nepostřehlo se přitom, že tak mohly — byť i mimo oficiální instituce — dále žít a v okamžiku pro ně příznivém znovu se vynořit. Zkrátka filosofické vědomí našeho poválečného marxismu rostlo do značné míry v klauzuře, kterou si samo uložilo, v jakémsi inkubátoru — a proto

si nevytěžovalo dost obranných látek pro setkání s infekcí. Toto vědomí bylo marxistické, protože nic jiného znát nechtělo. Co se však stane, až „něco jiného“ pozná?

Jednou z hlavních příčin nebezpečné naivity tohoto filosofického vědomí byl fakt, že se věčně a co do svého teoretického obsahu vytvořilo ve znamení dogmatické deformace marxisticko-leninské filosofie.

Rysy a slabiny dogmatismu v marxistické filosofii není třeba líčit. Minulé období vykreslilo jeho obraz čarami dosti silnými a barvami dostatečně křiklavými, aby nám zůstal v paměti. Třebaže byl tendenční a přeháněl, nemusel to být obraz ve všem nepravdivý. Šlo spíše o jeho intenzitu a funkci: byl v nejednom podání čiře negativistický, nebral v úvahu obrovskou mobilizující sílu marxismu-leninismu, byť dogmaticky zjednodušeného v období poválečných bojů a v počátcích budování socialismu u nás, ani historický význam samého faktu, že se naše národy daly cestou marxismu-leninismu, cestou ideologie, která je ve srovnání se všemi dosavadními vládnoucími ideologiemi našich národů ohromným pokrokem. Tento obraz — a to i tam, kde za ním stála upřímná snaha hledat hlubší, tvůrčí podobu marxistického myšlení — mohl v jisté situaci implikovat pochybnosti o správnosti marx-leninské orientaci našich národů vůbec a u některých kritiků dogmatismu byl také tak míněn: skrze dogmatismus měla být zdiskreditována marxistická filosofie a marx-leninismus vůbec. (K tomu dochází masívně ovšem zejména v šedesátých letech, kdy se nálepka dogmatismu stává i prostředkem diskreditace těch, kdo se staví proti nezdravým tendencím v našem teoretickém vývoji.)

Avšak třebaže kritiky dogmatismu bylo zneužito a třebaže výsledky překonávání dogmatismu u nás byly sebeproblematičtější, nemění to nic na historické omezenosti dogmatismu jako jistého způsobu chápání marxisticko-leninské teorie. Je to patrné zejména v oblasti filosofie. Nelze popřít epochální význam, jaký má prosazení hegemonie marx-leninské filosofie v našem myšlení, nelze snižovat ani zásluhy těch, kdo kladli základy pro vybudování systému naší marxisticko-leninské filosofie a o takový systém se také pokusili; přesto však za nadvlády dogmatismu muselo být relativní vydělení a explicitní konstituování filosofické součásti marxismu-leninismu (které se stalo možností i objektivní potřebou) pochopitelně dogmatické, a proto víceméně jen zdánlivé. (V okamžiku, kdy se bude dogmatický systém rozpadat, objeví se pretenze na nové konstituování explicitní marx-leninské filosofie, jež bude ovšem poznamenáno jinak.)

Pro proces vytváření explicitního systému marxistické filosofie u nás je však charakteristická ještě jedna okolnost. Za hegemonie marxismu-leninismu a při široké institucionalizaci marx-leninské filosofie se nutně objevuje jisté nebezpečí — nebezpečí vzniku školské filosofie. Je tu totiž najednou osobnost, typ, skupina, kterou — sociologicky vzato — dosavadní dějiny marxistické filosofie neznaly: marxistický filosof z povolání. Pro marxisticko-leninskou filosofii je ovšem sepětí s praxí, tj. s praxí hnutí, s politikou revoluční strany dělnické třídy, rysem zásadním a konstitutivním. V dějinách marxismu, před vítězstvím socialismu, bylo toto sepětí přímé, personální — marxistický filosof byl zároveň praktickým politikem (a naopak). V podmínkách realizovaného socialismu dochází však nutně k dělbě práce a tím se vztah teorie a praxe stává zprostředkovaným,

často dokonce monohonásobně. Je zřejmé, že toto sociální postavení filozofa-odborníka, specialisty, badatele (a jiné postavení ani nemůže mít) nese s sebou nebezpečí odtržení od praxe, jednostranné preferování „vnitřních“ potřeb a zájmů filozofické teorie, oslabování politické odpovědnosti atd. Umožnilo však také těm, kdo zprvu vyrůstali v dogmatickém chápání marxistické filozofie, hluboké teoretické studium, rozšíření faktických a metodologických znalostí a postupné zkvalitňování filozofické práce. Nechci tvrdit, že jen toto studium otráslo dogmatickým vědomím — to bylo zhruba v téže době, asi v polovině padesátých let, zdiskreditováno objektivně, tj. samým vývojem socialistického světa i mezinárodního dělnického hnutí. Nové problémy a úkoly, jaké vyvstaly před filozofií v souvislosti s novými jevy v socialistické společnosti, a přibližně od skončení „studené války“ také nové způsoby konfrontace s buržoazním světem dogmatismus již nebyl s to řešit.

Subjektivně pak byla neudržitelnost dogmatického pojetí marxistickoleninské filozofie samými filozofy chápána jako její nehotovost a nepropracovanost. Pocit neuspokojení s vlastním stanoviskem vedl k „hledání podnětů“, jež by pomohly „překonat stagnaci“, „opožďení“, „provincionalismus“, ba „nudu“ dosavadního filozofického vědomí. Tyto „podněty“ se hledají zhruba ve třech směrech: ve vlastní filozofické tradici a v dějinách filozofie vůbec; v moderní vědě, zejména v nových oborech a disciplínách, v nových, nebo zanedbávaných vědách; v buržoazní filozofii. Zájem o všechny tyto oblasti nesporně patří ne k právům, ale přímo k permanentním povinnostem marx-leninského filozofa. Byl tedy oprávněný (a pochopitelný) i v epoše překonávání dogmatismu. Dnes už ovšem víme, že v dané historické situaci právě zde, zejména pokud šlo o zájem o buržoazní filozofii, počaly se tvořit předpoklady pro postupný teoretickoideologický rozklad.

2. Mechanismus pronikání buržoazní filozofie

Naši marxističtí filozofové tedy počínají v určitém momentu tihnout k buržoazní filozofii: zdá se jim „zajímavé“, ba zajímavější než vlastní filozofické vyznání. Ale věc měla i svou druhou stránku: sama buržoazní filozofie jako přímá nebo zprostředkovaná složka buržoazní ideologie se snažila a snaží — ať už si to její reprezentanti, často naivní lidé, uvědomují či nikoli — pronikat do marxistického filozofického vědomí, ne ovšem aby je prohloubila a obohatila, nýbrž aby je deformovala a rozbíjela. Ideologická diverze, na niž buržoazní svět vynakládá tak obrovské prostředky a pro niž má tak rozsáhlé a kvalifikované štáby, netýká se sice jen filozofie, ale také filozofie.

(Zde je třeba připomenout, že konec „studené války“, nástup epochy mírové koexistence naprosto neznamenal mírovou koexistenci v oblasti ideologie. Naopak, ač to může znít jako paradox: realita koexistence dvou světových soustav vede k zostřování ideologického boje mezi těmito soustavami. Je to zcela pochopitelné, protože rozpory, které mezi těmito oběma systémy bezesporu existují a které se v této epoše nemohou projevit a řešit v přímém konfliktu vojenském, politickém ani hospodářském, sublimují ve znásobené míře do oblasti ideologické. Třebaže tato fakta byla v dokumentech mezinárodního dělnického hnutí neustále zdůrazňo-

vána, byla u nás — zejména v průběhu šedesátých let — podceňována nebo uznávána nanejvýš jen formálně. Nejen ve filosofii; ale také ve filosofiii.)

Pronikání buržoazní filosofie k nám bylo ovšem postupným procesem. Lze dokonce říci, že hledání „zajímavých podnětů“ nesměruje bezprostředně k buržoazní filosofii; ta se zprvu studuje spíše proto, aby mohla být kvalifikovaně, tj. na základě skutečných znalostí, kritizována. Zpočátku platí zájem spíše „neortodoxnímu marxismu“, „nekanonizovaným“ autorům, tj. těm, o nichž dogmatismus nevěděl anebo které odsoudil. Šlo tu mj. o jistě oprávněnou snahu obohatit galerii tvůrců vlastní tradice, která za dogmatismu velmi zchudla. Tak např. již v padesátých letech objevuje se živý zájem o jednotlivé protagonisty sporů v sovětské filosofii dvacátých a třicátých let (zvláště o Děborina) anebo o jistě pozoruhodné dílo Györgye Lukáče. (Ukazuje ovšem na dynamiku a směřování myslí našich filosofů, když Lukács, v padesátých letech přitažlivý a zbožňovaný, stane se o deset let pro mnohé pouhým „vedlejším produktem stalinismu“, z něhož lze uznávat jen jeho rané dílo.) Roste zájem o západní marxisty, zejména „neortodoxní“ (např. o Lefébura, později o Garaudyho), přičemž se pro autora stále víc stává doporučením to, že byl stranicky kritizován. „Zajímavost“ zde již do značné míry přestává být zajímavostí teoreticko-filosofickou a stává se spíše záležitostí ideologickou. Revizionistická tendence v orientaci některých našich filosofů (anebo její možnost) je tu stále zřejmější.

Velký vliv pak bude mít zejména polský „październikový“ směr ve filosofii a společenských vědách (Kołakowski, Baczko, od jistého momentu i dlouho „ortodoxní“ Schaff, polský scientismus, polská práce logická, metodologická, sociologická, v níž je ostatně mnoho cenného). Na konci padesátých a na začátku šedesátých let je polská literatura (zejména polské překlady ze západních jazyků) mostem k západní filosofii, u nás dlouho vydavatelysky tabuizované. (Tato tabuizace ovšem jen zvyšovala hlad po ní.) V šedesátých letech se pak u nás uplatňuje i vliv jugoslávských koncepcí (zejména skupiny kolem záhřebského časopisu Praxis — v souvislosti s růstem tzv. antropologických tendencí).

Od autorů „neortodoxně marxistických“ a revizionistických přesouvá se pak pozornost k literatuře marxizující, tj. k oné, která jistým způsobem integrovala některé výdobytky marxistické myšlenky a která sice stojí na levici buržoazního filosofování, je však nicméně jeho součástí. Bylo by jistě zajímavé sledovat rozmanité podoby vlivu díla Herberta Marcuseho, od podnětů k práci historickofilosofické až k vlivům vyslovené koncepčním. Je ovšem ironií osudu, že Marcuse, dnes teoretik a ideolog „nové levice“, velmi ironicky posuzující své vlastní pokusy z přelomu dvacátých a třicátých let o spojení Heideggera s marxismem, stal se u nás Janem Křtitelem oné zvláštní zrůdy — „heidegger-marxismu“. Marcuse byl asi první z někdejší frankfurtské školy, který k nám pronikl; po něm další, jako Adorno, mnohem povrchnější Erich Fromm (se svou „humanistickou psychoanalýzou“), z druhé generace pak Jürgen Habermas, působící ani ne tak svým protipozitivistickým konceptem poznání sociální reality jako spíše svými studii marxologickými. Také vliv Jean-Paula Sartra se u nás (po intermezzu v letech 1945–1948) znovu s plnou silou uplatňuje zejména od okamžiku, kdy Sartre zaujímá stanovisko k marxis-

mu a uznale jej označuje za „filosofii epochy“, nabízejí mu „jen“ doplnění existenciální antropologií.

Zdá se mi (jde ovšem o domněnku, kterou bude třeba ověřit), že pokud jde o obecný trend, teprve přes tyto „neortodoxně marxistické“, revizionistické, marxizující či prostě „levé“ autory vedla cesta k „integrálně“ buržoazním myslitelům. Tak např. od Marcuseho k Heideggerovi a od něho pak několika možnými směry: jednak k filosofii existence a k existencialismu vůbec (byla tu ovšem už předtím epizoda importu existencialismu z let 1946 a 1947; kromě toho – jak právě ukazuje již tato epizoda, která bude mít své pokračování – pro uplatňování existenciálně filosofických a antropologických vlivů není směrodatná jen oblast ryzí filosofie, ale také oblast umělecké kultury); jednak pak bylo možno dospět od Heideggera k Husserlovi, Schelerovi a fenomenologickému hnutí, a to tím spíše, že tu byla nepřekonaná tradice domácí (která ovšem také výrazně ožívá až v průběhu šedesátých let).

Jestliže však „neortodoxní“, revizionističtí a „leví“, prostředníci přiváděli naše marxistické filosofy k myšlení buržoaznímu, přiváděla je na druhé straně – jakkoli to zní paradoxně – buržoazní filosofie k marxismu. Při stále se rozšiřujících kontaktech s mysliteli západními totiž nemohl našim filosofům ujít fakt, že se tyto myslitelé mnohem více zajímají o marxistickou myšlenku (anebo alespoň o Marxe) než předpokládali, a v řadě případů i intenzivněji než oni sami. Ba že se svým způsobem přibližují tomu, čemu se oni sami stále více vzdalují. Ovšem onomu „přibližování“ buržoazních myslitelů k marxistické perspektivě i onomu „přivádění“ našich filosofů k marxismu musíme rozumět v příslušných teoreticko-ideologických dimenzích. Při velké rozmanitosti vztahu buržoazních myslitelů k marxismu lze obecně říci, že se k marxismu přibližují v podstatě jen v tom smyslu, že se místo dřívějšího ignorování ocitá Marx a marxismus v horizontu jejich myšlení, že oni sami cítí potřebu marxistickou tradici i současnost poznat a vyrovnat se s nimi. Toto vyrovnání má však v nejlepším případě ráz pouze akademický, děje se vždy uvnitř souřadnic, kladených buržoazní ideologií, a takřka vždy v sobě nese – ať už záměrně nebo objektivní logikou věci – tendence dezinterpretaci, infiltrační a diverzní. Proto „návrat“ našich filosofů k marxismu pod vlivem buržoazního myšlení měl v řadě případů podstatný důsledek: „reinterpretaci“ marxistické tradice i marxisticko-leninské filosofie samé, přijetí nemarxistické koncepce marxismu, zejména v podobách, které velmi propracovaně a s velkou akribií nabízí současná západní marxologie. Tedy např. jednostrannou orientaci na humanismus mladého Marxe, kladení proti zralému Marxovi, kontrapozici „tvůrčího filosofa“ Marxe a údajného „simplisty“ Engelse anebo zase konstruování protikladu mezi „teoretiky“ Marxem a Engelsem na straně jedné a „pragmatistním ideologem“ Leninem na straně druhé, a zejména pak kladení všech klasiků proti soudobému marxismu, který prý tím, že zachovává svoje spojení s praxí hnutí, přestává být filosofii. A tak ono „přivádění k marxismu“ bylo ve skutečnosti jen jinou formou pronikání buržoazní filosofie a ideologie.

Nešlo mi tu arci o to, abych vypočítal a probral všechny jevy buržoazního myšlení, které byly relevantní pro proces narůstání krize naší marxistické filosofie v šedesátých letech. Ponechal jsem např. stranou problematiku přejímání vlivů tzv. scientismu, tj. pozitivismu a analytických teo-

rií, které sehrály svoji roli nejen ve filosofii, ale také v řadě speciálních disciplín (kde mohly mít i své racionální jádro). Ostatně nechci a v dané chvíli ani nemohu všechny vlivy buržoazního myšlení meritorně posuzovat, tj. určovat, do jaké míry a v jaké podobě skutečně přivodily obrácení, tj. diverzi marxistického smýšlení naší filosofie. Zde bude nutno vykonat ještě mnoho analytické a kritické práce.

Šlo mi tu spíše o naznačení obecné dynamiky procesu, jímž se někteří naši filosofové postupně vnitřně odcizovali marxistickému myšlení. Shrnujícím způsobem by se dalo říci, že tento proces vedl (1) od fundovaného poznávání buržoazní filosofie z pozic „tvůrčího marxismu“ (2) k teorii a praxi tzv. kritické asimilace a integrace některých prvků a postupů buržoazního myšlení do perspektivy marxistické (= tzv. otevřený marxismus), až (3) k vysloveným konverzím kolem roku 1968 a 1969, kdy se někteří naši filosofové otevřeně přestali pokládat a označovat za marxisty; nebylo jich mnoho, ale právě tyto jedinci prozradili základní vyústění a smysl onoho procesu jako takového.

Proces pronikání buržoazní filosofie a odcizování marxistickému myšlení měl ovšem celou řadu podob, subjektivních motivací a také stupňů, které odpovídaly nejen vnitřnímu nastrojení mysli našich filosofů, míře, s jakou dokázal ten či onen zachovat vědomí společenské odpovědnosti, ale i intenzitě a dynamice celospolečenských krizových pohybů, rozložení sil v ideologickém životě a stupni rozkladu ideové jednoty naší strany. Na druhé straně pak tento ideový rozklad našel svou obdobu v jistých dez-integračních tendencích v samotné filosofii.

3. Rozpad jednoty naší marxisticko-leninské filosofie

Zde se ovšem musíme nejprve vrátit k předchozím výkladům. Řekli jsme si v nich, že od okamžiku nastolení socialismu v naší zemi stál před českým a slovenským marxistickým myšlením mimo jiné úkol konstituovat explicitně formulovanou filosofickou teorii, která by se vydělila jako relativně samostatná součást marxismu-leninismu, vědecké ideologie dělnické třídy. Viděli jsme však také, že první pokusy o vytvoření systému vědecké filosofie marxismu-leninismu nebyly úspěšné. Proto tento úkol trval i nadále a s narůstajícími novými problémy budování socialismu se stával čím dále naléhavějším. Bylo stále zjevnější, že konstituovat marx-leninskou filosofii jako filosofii vědeckou, stojící na úrovni řešení rozmanitých a stále složitějších úkolů společenské a politické praxe, uspokojující světónázorové potřeby i požadavky ideového boje, zprostředkovávající metodologické nároky speciálních věd a koneckonců řešící i problémy vnitřní výstavby marx-leninské filosofie samé, předpokládá tuto vědeckou filosofii rozvinout – při zachování fundamentálních principů marxisticko-leninské perspektivy – jako pročleněnou jednotu mnohosti tématických a problémových oblastí, a to jak speciálních, tak integrujících, vždy však odborně pěstovaných. Logika vývoje vědeckého poznání se nezastavuje před vědeckou filosofii a vynucuje si mj. stále hlubší tematizaci a specializaci práce v ní.

V potřebě konstituování marxisticko-leninské filosofie takové podoby a úrovně bylo racionální jádro – gnoseologické kořeny – onoho diferen-

ciačního (a nakonec ovšem dezintegračního) pohybu v našem marxistickém filosofickém myšlení šedesátých let. V tom smyslu nebyl tento pohyb zcela totožný s procesem postupujícího rozkladu ideové jednoty naší strany; zároveň však nebyl na něm ani nezávislý. Lze stručně říci, že ona objektivní tendence a potřeba rozvinutí a pročlenění marxisticko-leninské filosofie se u nás realizovala za zvláštních, ideologicky a teoreticky nepříznivých okolností, jako bylo oslabování svazku filosofie s praxí a postupný úbytek její společenské a ideové odpovědnosti i stále sílící vliv buržoazní filosofie a revizionismu; a arci za narůstající krize strany, formování a nástupu pravicových sil a přípravy rozkladu ideové jednoty strany (což je možno označit za sociální kořeny oné dezintegrace). Proto nás nepřekvapí, že realizace oněch objektivních tendencí a potřeb rozvinutého konstituování marx-leninské filosofie byla velmi deformovaná: protože implikovala opuštění fundamentálních principů, nabyla podoby postupného rozpadu jednoty marxisticko-leninské filosofie.

Pokusím se to stručně naznačit.

Již koncem padesátých let se v naší marxistické filosofii počíná objevovat jistá tendence k diferenciaci, která se navenek jeví jako specializace ve filosofické práci. Je tu proud, orientující se vysloveně na problematiku gnoseologicko-metodologickou, a je tu proud, pěstující spíše fundamentálně filosofickou tematiku. Stranická kritika však tehdy správně postřehla, že tu nejde o prostou dělbou práce, nýbrž o dvoji různý odklon od základních pozic marxistické filosofie, o revizi pozitivistickou a hegelizující. Obě tendence — každá svým způsobem — směřovaly „k odtržení teorie od praxe, filosofie od politiky, teoretiků a inteligence od komunistické etapy“ (Zelený). Domnívám se však, že tehdejší kritika dosti zřetelně nezdůraznila, že tyto tendence jsou nejen subjektivně míněny jako specializované rozvíjení marx-leninské filosofie, nýbrž že i svým způsobem realizují onu objektivní potřebu konstituování rozvinuté marxisticko-leninské filosofie, třebaže tak činí ve zkreslené podobě, jednostranně, opouštějící základní principy atd. Snad se zde dá hledat jedna z příčin, proč kritika těchto tendencí byla v podstatě neúčinná — neboť nezabránila dalšímu, mnohem radikálnějšímu rozpadu jednoty marx-leninského myšlení u nás — i když ovšem zastavit to, co se dalo do pohybu, bylo nad síly jakékoli teoretické kritiky.

A tak zhruba od poloviny šedesátých let se u nás pod heslem hledání nového teoretického modelu marxistické filosofie, který by byl přiměřený modernímu světu (máme-li tu použít frazeologie oněch let), objevuje celá řada koncepcí, které vedle své specializovanosti již ani v nejmenším nezastírají, že chtějí revidovat „tradiční obraz“ marxistické filosofie. Uvedu jen ty nejcharakterističtější.

Snad největší popularity a souhlasu až neočekávaného dosáhlo pojetí, které chtělo chápat marxistickou filosofii jako „dialektiku konkrétního“, tj. jako ontologii lidské praxe, rozvíjející se ve vzájemné dialektice světa a člověka. Vyrůstajíc ze snah o „filosofii člověka“ a „antropologizaci“ marxistické filosofie a stavíc se nad ně, vyvolalo toto pojetí v život celou vlnu ohlasů často se opět tříštících do neurčitého „humanismu“ a antropologismu (zejména v balastu žurnalistickém). Proti tomuto pojetí marxistické filosofie jako ontologie lidské praxe vystupovala koncepce, která je odmítala jako nezdůvodnitelný „kult člověka“, jako jednostranný an-

trolopolologismus. Ve svém heideggerovsko-husserliánském ladění pak navrhovala konstituovat filosofii jako jakousi „první filosofii“, tj. jako pokus vyjít z něčeho elementárnějšího než je subjekt-objektové schéma. (K této koncepci pak lze přičlenit i další pokusy o „heideggermarxismus“ anebo o heideggerovství vůbec, které ovšem proti prvému pojetí nenabýly tak širokého ohlasu v žurnalistice, přece však – stejně jako ono – ovlivnily filosofický žargon.) Třetí „model“ chtěl být společensky angažovanější a měl podobu sociologizující verze marxistické filosofie jako permanentně kritické teorie společnosti, která nechce být „apologetikou“ a má nabízet společnosti nové projekty, ukazující za daný stav; tím pak má bojovat proti ohrožení člověka v moderní společnosti a zvýraznit úlohu „lidského faktoru“ vůbec. Všechna tato pojetí jako přespřílili spekulativní a antropologická a jako málo odpovídající modernímu jazyku vědy byla pak odmítána z pozic názoru, který chtěl chápat filosofii především a výlučně jako „vědeckou filosofii“ či jako „filosofii vědy“. Tento scientismus vystupoval v několika odstínech, určených podle toho, zda měl své východisko v moderní logice či v teorii řízení anebo v jiných disciplínách, vždy se však v podstatě vzdával svěbytné světově názorové a ideologické funkce filosofie. Poněkud stranou všech těchto pojetí pak stály snahy, které chtěly způsob chápání marxistické filosofie odvodit z pečlivého studia vzniku marxistické filosofie, a zejména z jejího spojení s klasickou tradicí; zanedbávaly ovšem přitom studium leninské etapy ve vývoji marx-leninské filosofie.

Nabídka tolika rozmanitých a „zajímavých“ koncepcí a možností se arci ve své době prezentovala jako rozkvět, jako renesance československé marxistické filosofie. Bylo tomu tak vskutku?

Tyto „směry“ ovšem vycházely z problémů, které byly více nebo méně problémy reálnými. Bylo jistě třeba marxisticky řešit problémy vztahu člověka a světa, otázky praxe jako otázky fundamentální, bylo třeba rozvíjet v nových podmínkách klasický marxistický humanismus a problematiku angažování v moderní socialistické společnosti v předvečer vědecko-technické revoluce, a tím více ovšem problematiku obrovské síly moderního světa, která se stává přímou výrobní silou – vědy; bylo třeba se neustále vracet k tradici a konfrontovat s ní soudobou teoretickou situací atd. Proto se na některých těchto snahách podíleli i ti, kdo si upřímně přáli, aby se naše marxisticko-leninská filosofie rozvinula ve smyslu oné objektivní potřeby svého pročleněného konstituování; nepochopili však vlastní povahu těchto procesů, tj. že se tu marx-leninská filosofie neobohacuje, nýbrž rozkládá.

Všechny uvedené „směry“ sice měly jisté záchytné body v marxistické tradici (arci značně dezinterpretované), avšak vlastní zdroje (anebo alespoň podněty) měly jinde – v některém ze směrů soudobého buržoazního nebo revizionistického myšlení. (Příznejme ovšem, že odhalení těchto východisek není nikterak lehké a nemusí vyznít jednoznačně.) S trochou nadsázky se však dá říci, že tyto „modely“ ve svém celku představovaly svéráznou a specifickou reprodukci poklasického vývoje buržoazní filosofie (i ten byl rozpadem do jednotlivých vzájemně se vylučujících alternativ).

Ano, tyto „směry“, prezentované jako směry marxistického myšlení, nebyly celkem, nedoplňovaly se, už proto nikoli, že pozbyly společný základ

a východisko: fundamentální principy marxisticko-leninského postoje. I když odhlédneme od toho, že každý z těchto směrů mohl v jisté své variantě teoreticky vyzbrojovat pravicovou politiku (a toho bylo také využito v politizující filosofické žurnalistice, která se v minulém období tak široce rozvinula), musíme konstatovat, že tyto směry také znamenaly krizi, rozpad v ideologicko-teoretickém smyslu. Objektivní potřeba rozvinutí skutečného explicitně filosofického marxisticko-leninského systému tu byla realizována ještě deformovaněji a iluzorněji než v pokusech předchozích. (Nicméně jako jakýsi gnoseologický důvod stojí tato potřeba i za tímto rozpadem; nepochopíme-li to, bude se nám tento pohyb jevit nejen jako nesmysl, svévole a zlovůle, ale také se nám jej nepodaří účinně teoreticky překonat, tedy ani zrušit.)

Ve své době dezintegrační vývoj takřka nenarážel na odpor, třebaže nechybělo sporů a polemik (viz např. spory mezi „scientismem“ a „antropologismem“). Kritika z principiálních marxistických pozic, vystupující ostatně jen proti některým variantám filosofického rozpadu, zejména proti tendencím antropologickému a proti „dialektice konkrétního“, neměla dost síly a nebylo jí popřáváno dost sluchu. Úměrně s tím, jak selhávalo a ustávalo řízení filosofie stranou, zmlkla a nakonec byla zcela umlčena, diskreditována nálepkou „dogmatismu“ a postihována i jinak, třebaže — jak ukázal pozdější vývoj — právě ona viděla stav věcí nejtřízlivěji.

Co říci závěrem?

V údobí krizového vývoje naší strany a společnosti prošla hlubokou krizí i naše filosofie, krizí, jež byla i krizí ideologicko-teoretickou. Byla filosofie pouhým odrazem, tj. obětí, onoho celospolečenského pohybu či jeho inspirátorkou, tj. nese za něj vinu? Alternativa v této obecnosti postavená je falešná a nedialektická. Nediferencuje a ovšem ani nechápe skutečné postavení filosofie v dialektice společenského vývoje. Filosofie, tj. filosofové nesou ovšem každý svou měrou odpovědnost za onu krizi. A jako marx-leninští filosofové jsou odpovědní za to, aby byla překonána; i ve filosofii. Krize ve filosofii může být překonána jen filosoficky. Takové překonání nemůže být jen překonáním administrativním, mocenským, kádrovým, nýbrž musí být překonáním ideově teoretickým. Bude proto třeba — jak už bylo řečeno — velmi podrobně analyzovat minulý vývoj nejen proto, abychom jej ještě rozhodněji odsoudili, nýbrž i proto, abychom pochopivše jeho mechanismus, zamezili jeho recidivám, abychom opravdu vyřešili ty skutečné problémy, na nichž vegetoval a parazitoval. Takové překonání nepředstavuje jen „holou negaci“ — protože „ani v této oblasti nelze vidět pouze černobíle“, jak říkají Hrzal a Netopilík — tedy ani negaci toho, čeho se navzdor krizi dosáhlo; např. nesmí znamenat snížení profesionální úrovně, odbornosti, fundovanosti, stylu, i když musí znamenat překonání typu školského marxistického filosofa.

Překonání krize musí vést především k tomu, abychom marx-leninské filosofii jako filosofii spjaté s hnutím navrátili její revoluční charakter a obnovili politickou odpovědnost filosofie a filosofů. Marxisticko-leninská filosofie je kvalitativně novou filosofii nejen proto, že je to první

filosofie důsledně materialistická a dialektická. Je převratem v dějinách filosofie proto, že je filosofií revoluční praxe, duchovní zbraní proletariátu. Zrozena revolučním hnutím, které teoreticky vybudovala a fundovala, má spojení s tímto hnutím za fundamentální podmínku své existence.